

Заброцький М.М. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ВЧИТЕЛЯ ЯК СУБ'ЄКТА ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ// Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. - Т.7, вип.6. - Київ, 2006. – С.145-150.

У статті обговорюються результати експериментального вивчення соціально-психологічних характеристик вчителя як суб'єкта професійно-педагогічного спілкування зі старшокласниками.

Ключові слова: педагогічне спілкування, суб'єкт труднощів у спілкуванні, соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування.

Вирішення завдань, поставлених перед системою освіти процесами державотворення, кардинальними змінами у суспільно-політичному та економічному житті суспільства, залежить від послідовної демократизації та гуманізації взаємин учасників педагогічного процесу. Вочевидь, що це висуває зрослі вимоги як до особистості вчителя, так і до його професійних якостей, зокрема, до рівня його комунікативної підготовленості.

Педагогічна професія відноситься до соціономічних видів праці, де спілкування є професійно значущою, суттєвою стороною. Після мисленого розв'язання педагогічної задачі (і на цій основі) учитель вирішує комунікативну задачу по організації безпосередньої взаємодії з учнями. У роботах Г.О. Балла, М.Й. Боришевського, С.Л. Братченко, В.М. Галузяка, М.М. Заброцького, В.О. Кан-Каліка, М.Н. Корнєва, Я.Л. Коломінського, О.В. Киричука, С.Д. Максименка, С.О. Мусатова, О.О. Леонтьєва, Л.Е. Орбан, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевої, Т.С. Яценко та інших обґрунтовується розуміння педагогічного спілкування як суттєвої, глибинної характеристики педагогічного процесу, різновиду професійного спілкування, через яке відбувається соціально-психологічна взаємодія вчителя з учнями. Змістом такої взаємодії виступає обмін інформацією, пізнання особистості учнів, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку мотивації навчання школярів і забезпечення творчого характеру їх учбової діяльності тощо.

У даній статті ми ставимо за мету проаналізувати соціально-психологічні характеристики вчителя, що впливають на ефективність професійно-

педагогічного спілкування.

Всього дослідженням було охоплено 386 старшокласників, яким було запропоновано висловити свою думку з приводу того, якою мірою ті чи інші соціально-психологічні характеристики заважають їм у спілкуванні з учителями.

Для збору інформації використовувався опитувальник «Соціально-психологічні характеристики суб'єкта спілкування» [4]. Попередньо респондентів знайомили з інструкцією такого змісту: «Оцініть, якою мірою перераховані нижче характеристики спілкування заважають Вам у спілкуванні з учителем? Оцінку здійснюйте за такою схемою: «дуже сильно заважають» – 5, «сильно заважають» – 4, «середньо заважають» – 3, «слабо заважають» – 2, «не заважають» – 1, «не знаю» – 0 балів».

Виділені соціально-психологічні характеристики складають п'ять груп, а саме: експресивно-мовні (ЕМО) особливості; соціально-перцептивні (СПО) особливості; ставлення-звернення (СЗ) партнерів один до одного; уміння організації взаємодії (ОВ), і, нарешті, вплив на спілкування таких факторів як інтенсивність спілкування, число партнерів, наявність свідків, вік, стать, статус (ЗСО).

Обробка результатів полягала у знаходженні ваги кожної групи труднощів як середнього арифметичного балів усіх характеристик, що утворюють відповідну групу. Бал для кожної характеристики розраховувався за формулою

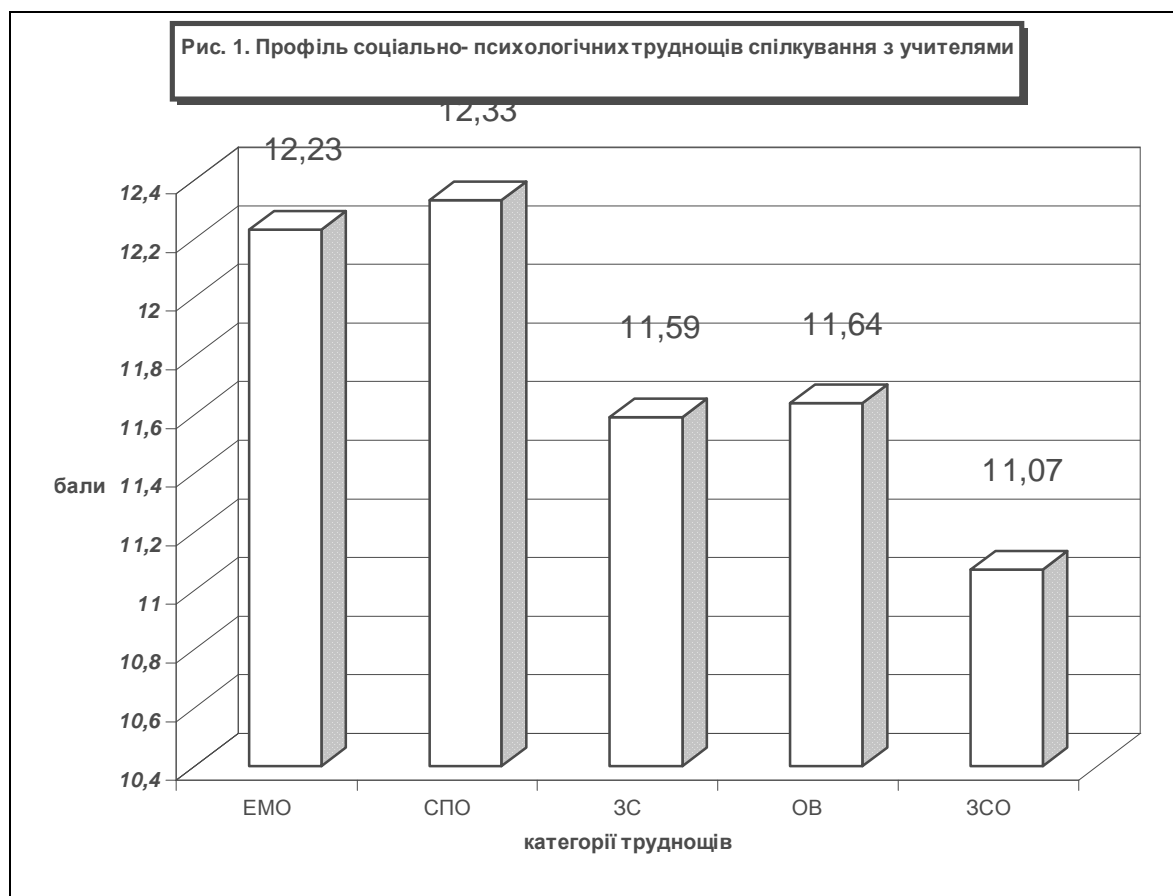
$$N = (5a + 4b + 3c + 2d + 1e) / A,$$

де N – бал відповідної характеристики, a, b, c, d, e – кількість старшокласників, які її оцінили відповідно балом 5, 4, 3, 2, 1, A – загальна кількість респондентів.

Потім отримані показники переводили до 20-бальної шкали. Коефіцієнт переводу для 1 - 4 груп складає 0,27, для 5 групи – 0,53.

Результати зручно представляти графічно. На діаграмі (Рис. 1) приведено отриманий «Профіль соціально-психологічних труднощів спілкування з

учителями».

Серед виділених груп труднощів найбільшу вагу (12,33 бала) отримала група соціально-перцептивних особливостей спілкування. Найбільші проблеми пов'язані зі схильністю вчителя робити висновок про учня на основі зовнішніх ознак останнього (4,4 бала), прагненням відносити людей до певного типу (4,08), невмінням поставити себе на місце учня (3,88), помилки в оцінці його почуттів і настрою (3,84), невміння співвідносити дії та вчинки школярів з їх особистісними якостями (3,68), прояви „ефекту ореолу”, оцінка учнів на основі уявлень, що склалися про них у оточенні (3,44), невміння „читати” по обличчю почуття та наміри іншої людини (3,24), демонструвати своє розуміння її особливостей (3,24), відсутність проникливості (3,12).

Інші характеристики цієї групи проблем у спілкуванні з учителем, на думку респондентів, не створюють, більше того, вони полегшують таке спілкування. Це стосується, насамперед, уміння вчителя поставити себе на місце учня (1,72 бала), побачити у ньому його індивідуальні особливості, риси

характеру (1,88), точно оцінювати його почуття і настрої (1,96), „читати” останні по виразу обличчя (2,04), демонструвати своє розуміння його особливостей (2,56), проникливість (2,6).

На друге місце (12,71 бала) вийшла група емоційно-мовних особливостей. Різні характеристик, віднесені до цієї категорії, внесли різний вклад у формування загальної ваги групи. Так, найбільше заважають у спілкуванні з учителями, на думку респондентів: часті дотики (кладе руку, постукує по плечу тощо) (3,96 бала), невідповідність виразу обличчя словам (3,8), тривалі паузи у мові (3,6), застиглі поза, обличчя (3,52), тиха мова (3,4), систематичне пересування у процесі спілкування (3,32) та інтенсивна жестикуляція (3,16), голосна мова (3,16) та швидкий темп мовлення (3,16). Певні проблеми пов'язані також з небажанням учителя підтримувати контакт очей (3,08) та його млявою, невиразною жестикуляція (2,84).

Інші характеристики, віднесені до цієї групи, як правило, не є причиною труднощів у спілкуванні старшокласників зі своїми педагогами. Так, приємна зовнішність отримала лише 1,68 бала, а її відсутність - 2,2 бала, відповідність виразу обличчя словам - 2,04 бала, прагнення систематично підтримувати зоровий контакт - 2,36 бала.

Несподівано велику вагу (11,64 бала) отримала група вмінь, пов'язаних з організацією взаємодії з учнями. На думку старшокласників, максимальні труднощі у спілкуванні з учителем створюють його прагнення нав'язати свою точку зору (4,08 бала), невміння аргументувати свої зауваження, пропозиції (4,0), зосередженість на власних почуттях і думках (3,92), звичка перебивати розмову (3,84), невміння урізноманітнювати словесні форми звертання (3,36), прагнення більше говорити, чим слухати (3,28) та невміння вийти зі спілкування, вчасно його припинити (3,24). Певні проблеми пов'язані з невмінням учителя виразити своє ставлення за допомогою жестів, міміки, інтонації (2,84 бала) та його прагненням займати у спілкуванні позицію лідера (2,76).

Наряду зі сказаним, інші характеристики цієї групи, на думку

респондентів, полегшують спілкування з учителем. Це стосується, насамперед, його уміння слухати, вести діалог (1,4 бала), пояснювати, аргументувати свої пропозиції, зауваження (1,72), урізноманітнювати мовні форми звертання до іншої людини (2,04), вчасно вийти зі спілкування, припинити його, з огляду на ситуацію та емоційний стан іншої людини (2,12), прийняти її точку зору (2,2) та прагнення менше говорити самому, а більше слухати інших (2,32).

Передостаннє місце (11,59 бала) зайняла група педагогічних умінь, пов'язаних із здійсненням ставлень-звернень до учнів. Найбільші проблеми створює зарозуміле ставлення вчителя до учнів (4,28 бала), його неприязність (4,04), підозрілість (3,96), байдужість (3,84), владність, прагнення керувати (3,56), страх виявитися смішним в очах інших (3,2) та прагнення займати у спілкуванні підлеглу позицію (3,12). Для ряду старшокласників певні труднощі пов'язані з вимогливим ставленням вчителя (2,96), для інших – з його надмірною довірливістю (2,52).

Інші характеристики цієї групи, навпаки, полегшують спілкування з учителями. Так, шанобливе ставлення вчителя до учнів отримало 1,68 бала, його доброзичливість - 1,72, зацікавленість - 1,88, прагнення справляти на учнів приємне враження - 1,92, дружнє ставлення до них - 2,08, а вміння виразити своє ставлення за допомогою жестів, міміки, інтонацій - 2,16 бала.

I, нарешті, останнє місце (11,07 бала) отримала група, що об'єднує такі фактори як інтенсивність спілкування, число партнерів, наявність свідків, вік, стать, статус тощо. Так, максимальні проблеми у спілкуванні з учителем, на думку респондентів, створює тривале спілкування з однією і тією же особою (3,48 бала) та присутність при спілкуванні сторонніх людей (3,36). Певні труднощі у окремих респондентів пов'язані із самопочуттям учителя, його настроєм, готовністю до спілкування (2,88), великими часовими перервами у спілкуванні (2,64) та спілкуванням з групою осіб одночасно (2,52).

Інші характеристики - статеві відмінності (1,72 бала), вікові відмінності (1,92), посада (2,36) – як правило, не є джерелом труднощів у спілкуванні з учителем.

Проведений аналіз дозволяє окреслити психологічний портрет вчителя, який є джерелом труднощів у професійному спілкуванні (відібрані лише ті соціально-психологічні характеристики, вага яких склала 3,5 і більше балів). Йому, насамперед, притаманні схильність робити висновок про учнів на основі зовнішніх ознак (4,4 бала), зарозуміле ставлення до них (4,28), прагнення відносити їх до певного типу (4,08) та нав'язувати їм свою точку зору (4,08 бала), неприязне ставлення до них (4,04) та невміння аргументувати свої зауваження, пропозиції (4,0).

Певні проблеми пов'язані з його підозрілістю до учнів (3,96), частими дотиками (кладе руку, постукує по плечу тощо) (3,96 бала), зосередженістю на власних почуттях і думках (3,92), невмінням поставити себе на місце учнів (3,88), помилками в оцінці їх почуттів і настрою (3,84), байдужістю до них (3,84), звичкою перебивати розмову (3,84), невідповідністю виразу обличчя словам (3,8), невмінням співвідносити дії та вчинки учнів з особистісними якостями (3,68), тривалими паузи (3,6), надмірною владністю, прагненням керувати (3,56), застиглими позою та обличчям (3,52).

Отримані дані, на нашу думку, дозволяють поставити питання про роль зовнішнього, експресивного Я вчителя у педагогічному спілкуванні, оскільки саме експресія, наряду з діяльністю, виявляє учням його суб'єктні (психологічні) якості та педагогічну позицію. Сказане відповідає роздумуванням С.Л. Рубінштейна, який вважав, що дія не вичерпується своєю зовнішньою стороною, а має ще і внутрішній зміст та виявляє ставлення людини до оточуючого, є зовнішньою формою існування внутрішнього, духовного змісту особистості, рівно як і експресивні рухи не просто зовнішній супровід емоцій, а зовнішня форма їх існування або прояву [6].

Перспективи подальшого пошуку ми вбачаємо в дослідженні рольових патернів невербальної поведінки, специфічних для диференційно-психологічних (стать, вік, темперамент, основні емоційні стани, акцентуації особистості, паталогічні деформації особистості) та соціально-психологічних характеристик педагога (статус, відношення) та вивчення їх впливу на

регулювання соціальних та соціально-психологічних процесів, що мають місце у системі взаємовідносин «вчитель-учні».

Література:

1. Бодалев А.А. Восприятие и понимание человека человеком. - М.: Изд-во МГУ, 1982. - 199 с.
2. Заброцький М.М. До визначення структури комунікативної компетентності педагога// Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки. – №6 (30). Ч.1.- К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2005. – С. 63-71.
3. Заброцький М.М., Максименко С.Д. Комунікативна компетентність учителя: сутність і шляхи формування. – Київ-Житомир: Волинь, 2000. – 32 с.
4. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 608 с.
5. Майерс Д. Социальная психология/ Перев. с англ.- Спб.: Питер. 1996.-684 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: «Питер», 2000. — 712 с.

Заброцкий М.М. Экспериментальное исследование социально-психологических характеристик учителя как субъекта педагогического общения.

В статье обсуждаются результаты экспериментального исследования социально-психологических характеристик учителя как субъекта профессионально-педагогического общения со старшеклассниками.

Ключевые слова: педагогическое общение, субъект затруднений в общении, социально-психологические характеристики субъекта общения.

Zabrotskyy M.M. Experimental researches of social and psychological characteristics of a teacher as a subject of pedagogical communication.

The article considers the results of experimental researches of social and psychological characteristics of a teacher as a subject of professional pedagogical communication with senior pupils.

Key words: pedagogical communication, the subject of communication difficulties, social and psychological characteristics of a subject of pedagogical communication.